

"jonge, jonge, wat is 't warm, ik denk da'k er me jassie bij uit doe!"

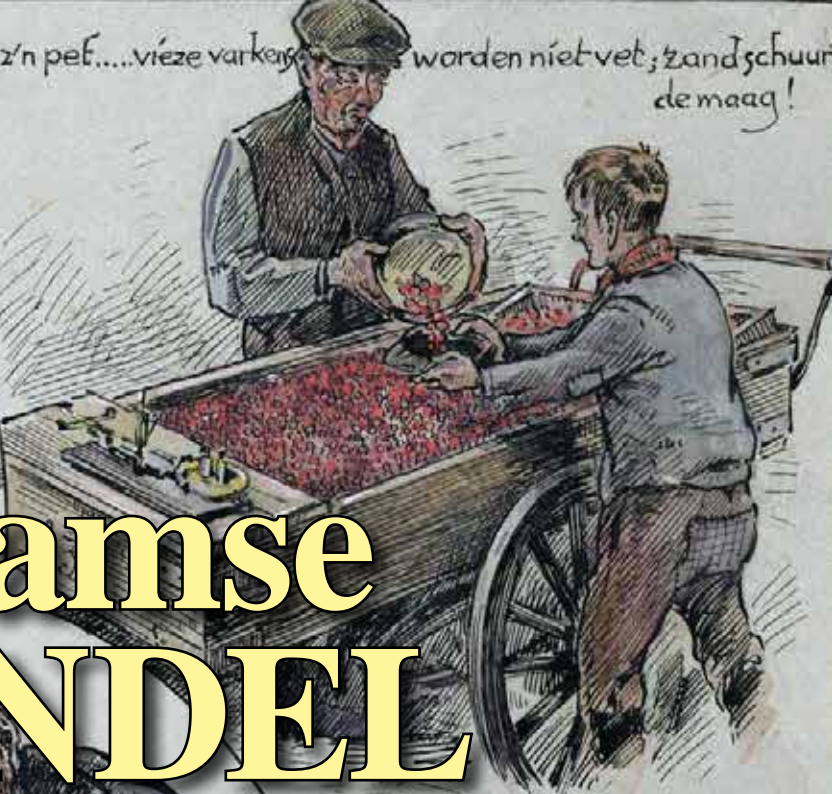
A¹

A²

Ongewassen in z'n peef....vieze varkens...

D

...worden niet vet; zand schuur de maag!

de Amsterdamse STRAATHANDEL

De uitstallingen op straat genieten steeds de grootste belangstelling van vliegen en.....honden.

C

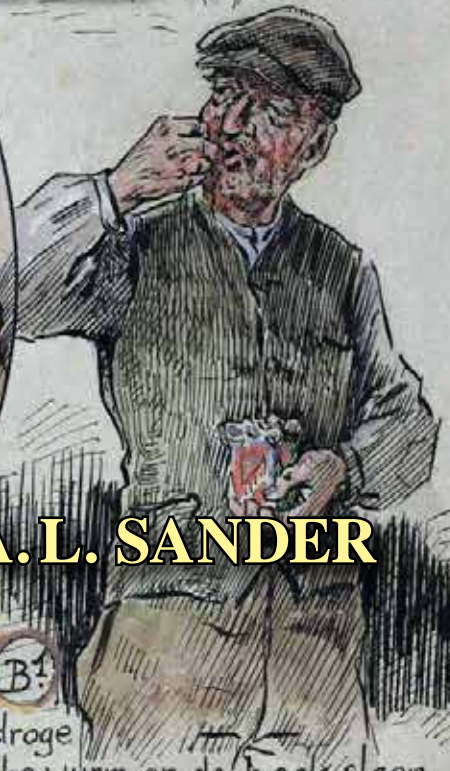

B²

"mooie aarebaar!!!!"

B¹

door C.A.L. SANDER

"Ik krijg der 'n droge keel van; effe 'n versche wurm an de haak slaan"

André Vlaanderen - del.

Tot de stoffering der stad behoort ongetwijfeld de straathandel; deze vormt een onmisbare schakel in het distributieproces. Zolang er in de wereld gehandeld wordt, zal er straathandel zijn. Knooppunten van verkeer, pleinen en wegen, sloppen en wegbermen zijn daarvoor geëigend. In de steden is de markt en straat-handel dan ook een factor van betekenis. De straat-handelaar zoekt naar kopers.

Naast marskramers, die van dorp tot dorp, van stad tot stad trokken, waren er streekbezoekende kramers. Deze zijn er ten plattelande nog, ook om Amsterdam. In vorige eeuwen kon men hier ter stede onderscheiden: marskramers van elders, die hun waren in de stad verkochten; ingezetenen, die hun waren in de stad kochten en verkochten; ingezetenen-gildeleden, die soms het recht hadden om de producten van hun gilde langs de huizen te verkopen.

Hoewel er in vorige eeuwen van een algemene regeling van de straathandel of van het ventersvraagstuk zoals thans geen sprake was, bleek het toch nodig incidenteel regelend op te treden in hoofdzaak om excessen tegen te gaan. Men kan ook van een protectionistische tendens spreken.

Beschermende regelingen vindt men reeds voor 1413:

“Ghien mairsman en moet binnen de vrijhede sine mairsery toeghen noch vercopen hij en zij poirter ende ghildebroeder”.

Slechts gildebroeders-poorters mogen hun waren in de stad als marskramer verkopen. Daarentegen luidt een keur van 5 mei 1579: alle vreemde personen, *“geen poorters dezer stede zijnde”*, wordt het verboden om *“met eenighe radijs, wortelen, salade warmoes, anjuin ofte andere diergelijcke groen, bij der straten te lopen, omme te vercopen ofte daar mede op de warmoesmarkt ofte nadere plaetse te copen te staen”* (ten verkoop voor te staan).

In 1413 had het St. Jansgilde bepaald: *“Ghien gaste en moet Froyt sliten noch vercopen blummen der stede dan bij cubben of bij tonnen ten wair up enen Manendach”*. Op Maandag immers mochten kooplieden van buiten vrij in de stad verkopen. Van deze faciliteit werd natuurlijk misbruik gemaakt. Wat deed men? Men liet zuivelproducten etc. op de overige dagen door gehuurde kruiers en lopers uitventen. Het gevolg was veelvuldiger

en strenger keuren tegen de kooplieden van buiten uitvaardigen. Zij benadeelden immers de Amsterdamse straathandelaren waarvan Wagenaar schrijft, (pag. 461): „onder de geringsten heeft men er veelen die ook in geene Gilden zijn en meest allen aan hunne woningen of langs de straten uitventen ‘t gene zij op de markten of elders hebben ingekoght: gelijk dagelijks in groote overvloed, omtrent eenige soorten visch, groente, fruiten, bloemen, turf, hout, stroo, zand en andere waren geschiedt”.

Deze venters, zegt Wagenaar, waren aan zeer weinig bijzondere stedelijke keuren gebonden. Van een gilde van straathandelaren is tot dusverre niets gebleken. Wel waren verschillende groepen in het Kleinkramersgilde opgenomen, met name de groenteverkopers, de slijters van kaas, erwten, bonen en vette waren. Dit gilde werd bij ordonnantie van 2 november 1621 ingesteld en geregeld. (Keurboek I). De ordonnantie beschermt poorters tegen “vremde luyden, die uijt Waterlant en andere plaetsen komen”.

Ook waren in een gilde verenigd de z.g. kramenzetters. De kramen die op markten geplaatst werden, waren eigendom van overlieden en gildebroeders van het kramersgilde. Kermiskramen werden reeds in de 15e eeuw gekeurd en wel in de Molensteeg; later werden deze verpacht en blijkens een keur van 9 september 1620 diende de plaatsing bij loting te worden aangewezen (Res. Oud Raad I fol. 42).

Hoe stond het met de markten?

In de Middeleeuwen stonden zij onder bescherming van de Vorst. De grenzen van de markt werden aan het begin en het einde aangeduid door een kruis of ook wel door z.g. Roelandbeelden; of ook door een gemerkte steen bij het begin of het einde der markt. In Wagenaars tijd stond op de N.Z. Voorburgwal over de Kolk in de stoep van een oud gebouw zulk een beeld in

de vorm van een krijgsman. Het heette de stenen Roeland. De gewone markt liep in de na-middeleeuwen over de westzijde van de genoemde burgwal vanaf de Molsteeg tot aan de Dirk van Hasseltbrug, terwijl er Veemarkt op de Kolk werd gehouden.

Reeds van ouds hield men markt; 1, 2 of 3 maal per week en enige malen in een jaar. Marktdagen waren bijvoorbeeld maan-

dag, woensdag en vrijdag. Zondags was er zelfs een melkmarkt, namelijk op de Prins Hendrikkade tussen Martelaarsgracht en Singel.

De drie jaarmarkten waren: de halfvasten markt, ingesteld ter gedachtenis aan het heilige Sacrament in de “Heilige Stede”, de Pinkstermarkt en de Kermis of grote jaarmarkt. Verder waren er op gezette tijden ossen-, varkens- en koeienmarkten.

De oudste weekmarkt was de Maandagmarkt. Zoals ik reeds eerder opmerkte was dit een z.g. vrije markt, waarop iedereen toegang had om te verkopen. De bewoners van huizen en kelders, welke aan het markt-terrein waren gelegen, mochten vóór hun huizen uitstallen. Dit oude privilege geldt zelfs nu nog ten aanzien van sommige winkeliers, die een markt voor hun deur hebben. Alle personen, die op de drie jaarmarkten wilden staan, moesten zich op de 8^e en 9^e dag daarvóór, op de z.g. lootdag, melden en 6 stuivers voor iedere kraam offeren. De lootdag duurde twee dagen. Op de eerste dag

werd onder de burgers der stad geloot; op de tweede dag onder de buitenlui. De beste plaatsen waren de eerste dag uitgeloot.

In de zeventiende eeuw bezat de stad vier grote vismarkten:

- 1^e. op de Vissersdam (achter het Commandantshuis) was de zeevismarkt; die werd in 1841 gesloten;
- 2^e in de Nes naast de vleeshal werd de z.g. boeren vismarkt gehouden; deze heette riviervismarkt;
- 3e bij de Haarlemmersluis, welke zelfs des avonds bij kaarslicht geopend was en waar de beste kwaliteit vis uitgesteld werd;
- 4e in de Jodenbuurt. Deze laatste markt was nog gesplitst in een gedeelte voor de verkoop van zeevis (tussen Leprozengracht en Korte Houtstraat) en één voor riviervis, (tussen Korte Houtstraat en Zwanenburgwal). Buiten genoemde markten om, moet men de vele visvrouwen tellen, die aan de huizen kwamen venten.

Uit dit grote aantal vismarkten kan worden afgeleid, dat de bevolking van Amsterdam destijds zeer veel vis at, vooral als men bedenkt dat deze bevolking niet meer dan ±200.000 zielen bedroeg. Tot de grote consumptie van vis zullen ongetwijfeld de zeer lage prijzen en de bijzondere versheid van de vis hebben bijgedragen. Vroeger werd dode vis onherroepelijk afgekeurd, terwijl in onze dagen een begin van wezenlijk bederf aanwezig

moet zijn, wil een partij voor afkeuring of vernietiging in aanmerking komen. Het vertrouwen van de bevolking in het artikel is allengs te loor gegaan. Daar komt nog het volgende bij. De huisvrouw in de vijftiende, zestiende, zeventiende en achttiende eeuw schaamde zich niet zelf ter markt te gaan. Zij keurde de levende vis dus zelf, dong af op de prijs, etc. Tal van individuele vissers voerden de vis vers uit zee aan. Tussenhandel, zo uitgebreid als thans, was niet nodig. Op de grote markt op de Vissersdam waren twee keurmeesters, die kabeljauw en schelvis opensneden en keurden; voor haring en zoutevis waren twee andere keurmeesters aangewezen; voor de riviervis een z.g. botmeester. De z.g. zeevisbanken “*ofte de plaetse op zeevischmerckt*” alhier, werden door Burgemeesteren en The-saurieren uitgegeven. Er is een akte van overdracht van de plaats op de vismarkt op 16 november 1629 verleden voor notaris Jacobs, waarbij de

overneemster zich verplicht de oorspronkelijke eigenares vrije kost, huisvesting en bewassing te geven. Bovendien is er een rekest van de Rivier visverkoopsters aan het Stadsbestuur, waarbij deze verzoeken ook zeevis te mogen verkopen. Dit verzoek werd door mijne Heren van de Gerechte afgewezen en de Rivier visverkoopsters “*geordonneerd zich te houden aan de ordon-nantiën van twaalf jaar geleden op de Vismarkt geobserveert.*”

Ook tegen aanvoer van ondermaatse vis werd gewaakt. Op 21 oktober 1621 (Keurboek I fol. 268) wordt verboden om baars en dergelijke vis te verkopen *“van minder grootte als bevonden zullen worden afgeteekent in zeker bord, ‘t welk op de Vismarkt aangeslagen is”*. Men ziet met welk een zorgvuldigheid gewaakt werd goede waar te brengen en welk een bijzonder grote plaats dit uitnemende verse volksvoedsel in de huishouding innam!

In de nabijheid van de grote vismarkt lag op die Plaetse, de Dam, de botermarkt.

“Huislieden die met boter en koeienkaas ter markt komen” zegt de keur aangaande de botermarkt van 15 juni 1616, Keurboek I fol. 83, *“en zij die Leidse, Goudse, Stolkse, ‘s-Gravezandse en Tesselse kaas verkopen voortaan moeten staan binnen het grote vierkante perk met stenen op dezer stede merckt afgetekent. Die van Kuinre en andere Overzeeplaatzen moeten voorstaen binnen het perk met stenen op voors. merckt over het Rad van Avonture en de Olijfboom daartoe afgeteykent”*. Op „die Plaetse” bij de Waag stonden de appelverkoopsters. In keurboek I fol. 44 is d.d. 9 januari 1614 een rekest van de appelkoopsters opgenomen, waarin zij verzoeken de appelmarkt niet te verplaatsen en de kooplieden van buiten aan bepaalde verkooptijden te binden. In dit rekest staat in mar-

gine “op huyden is bij M. H. van den Gerechte om seeckere redenen, haer moverende, goet gevonden ende geordonneert, dat de vrende luyden, met Caeghschuyten binnen dezer stede commende van Leyden, Delft, Rotterdam, Den Haghe, Utrecht, Woerden ende andere plaetsen, om hare fruyten (fruit) te venten ende vercopen, van nu voortaan aan de wall van de appelmerckt niet langer en sullen mogen blijven leggen, om hare

voors. fruyten te venten, als den tijt van drie achtereenvolgende dagen, ende dat zij luyden op den vierden dach gehouden sullen wesen haer voors. waren te lossen ofte daermede te vertrecken, op pene van 2 gulden voor den eersten dach, 3 gulden voor den tweeden dach ende 4 gulden voor den derden dach te verbeuren”. Actum den 9en Januari 1614.

Hoe het zij, ook hier wederom bescherming van de inwoners tegenover die van buiten!

C. A. L. SANDER (1950)

De afbeelding op de omslag komt uit een serie tekeningen door André Vlaanderen over de nadelen van straathandel voor de consument. De overige afbeeldingen komen uit de Beeldbank van het Stadsarchief Amsterdam.

De topografische bijzonderheden van Amsterdams ontwikkeling

Middeleeuws Amsterdam

- De cope-ontginning van Amstelland
- Poerte ende Vrihede van Amstelredamme
- De eerste 300 jaar in het bestaan van Amsterdam
- Stadspoorten op de Nieuwendijk
- Is de Nieuwezijds wel gegraven?
- De kop van de Nieuwendijk, een 14^e-eeuwse stadsuitbreiding
- De Boerenwetering en zijn loop door Amsterdam
- Hoe oud is het Damrak als kade langs de Amstel?
- Middeleeuwse kloosters van Amsterdam
- Het Sint Anthonius gasthuis (Leprozenhuis)
- * Het Leprozenhuis te Amsterdam, I. H. van Eeghen 1955
- Het Kartuizerklooster Sint Andries ter Zaliger Haven
- In den Uutersten Nesse bider Amstel; Kloosters en Binnengasthuis
- De metamorfose van die Plaetse tot de Dam
- Amsterdam, van Heren, van bisschoppen en van graven
- Amsterdam, van Hoeken en Kabeljauwen
- Pacificatie, Satisfactie & Alteratie
- Schuilkerken in Amsterdam, Anneke Huijser
- Het Papeneiland

Amsterdams nijverheid, handel en transport

- Markten van Amsterdam (locaties door de eeuwen gevolgd)
- * Botermarkt en Kaasplein, Dr. A. Halberstadt 1910
- Beurtvaarders, trekschuiten en overzetveren
- Middeleeuwse bierbrouwerijen in Amsterdam
- Vroege industriegebieden: Stadsrietlanden, Zaagmolensloot, Mennonietensloot, Overtoomsevaart, Kwakerspoel en Zaagmolenbuurt
- * Molens in Stadsrietlanden, Mr. J. H. van den Hoek Ostende
- * Het einde van de korenmolens op de bolwerken aan de Singelgracht, Mr. J.H. van den Hoek Ostende, 1972
- * Precario en Windgeld, Mr. J.H. van den Hoek Ostende, 1969
- Geschiedenis van Rederij J.H. Bergmann
- Geschiedenis van Rederij Boekel

○ = elders in de lijst ook al genoemd * = ondersteunend artikel van andere auteur

- Geschiedenis van het Leidseplein en Hirsch & Cie
- De geschiedenis van de Haarlemse tram (NZH)
- De geschiedenis van de Waterlandse tram (NHTM)
- Straattypen en standwerkers
- Straathandel
- Stadschroniqueurs in de 17^e en 18^e eeuw
- Topografische tekenaars in Amsterdam
- Topografische fotografen in Amsterdam
- Amsterdamse architecten
- Wereldtentoonstelling van 1883
- Samuel Sarphati, visionair en entrepreneur
- Casino, Muis Sacrum en Huize Bob
- Van Liesveldsche Bijbel tot Beursplein 5: Bible Hotel
- Brouwerij De Hooiberg & Die Port van Cleve
- Nederlandsche Scheepbouw Maatschappij
- Pleisterbeeldengieter Carel Sartori, Anneke Huijser

Amsterdam havenstad

- Zeehaven in beweging, alle locaties tot WOII
- Westelijke eilanden Bickers-, Prinsen- & Realeneiland
- * Opkomst der Amsterdamse haven, W. H. M. de Fremery
- * Geschiedenis Amsterdamse scheepsbouw, Dr. L. van Nierop
- * Scheepsbouw te Amsterdam in vroeger eeuwen, F.G.M. Douwes
- Van Petroleumhaven tot grootste benzinehaven ter wereld

Stadsuitleg 1578-1596

- Stadsuitleg en de omringende waterschappen en gemeenten
- De Eerste en Tweede Uitleg 1578-1596
- Rembrandtplein, metamorfose van een onbedoeld plein
- Vlooienburg & Zwanenburg
- De Haarlemmerbuurt, verdeeld over 2e en 3e Uitleg
- De eerste Joodse gemeenten en hun synagogen

Stadsuitleg 1609-1700

- De Derde en Vierde Uitleg 1609-1700
- Masterplan of toeval? Over de Derde en Vierde Uitleg

- Die Verheelinghe; geschiedenis van de Leidsegracht
- De Amsterdamse schans en bolwerken
- De Trapjesschans, een nijver stukje Schans
- Geschiedenis van het Leidseplein en Hirsch & Cie
- Westelijke eilanden Bickers-, Prinsen- & Realeneiland
- De vijf grote wagenpleinen
- Het ontstaan van de Jordaan
- Gangen en hoven van de Jordaan
- De vertraagde bebouwing van de Driehoekstraat
- De Plantage, een geslaagde mislukking
- Amstelkerk, noodgebouw met eeuwigheidswaarde

Stadsuitleg 1877-1921

- Annexaties 1877-1921
- Huisnummering in Amsterdam (1796-1876)
- Stadsontwikkeling en de politiek
- Spaarndammerbuurt en Zeeheldenbuurt
- Van Smalle Pad tot Planciusstraat
- Het Museumkwartier en de Waskaarsenfabriek
- Stads- en Godshuispolder, een stukje Amsterdam in de polder
- De Da Costabuurt en de Réveilbeweging, Ria Scharn
- * Westerplantsoen in de Zeeheldenbuurt, A. Huyser
- * De wet kent geen steden, Drs. J. P. Janse, 1992 (annexatie Nieuwer-Amstel)
- * Dorpse straten in de stad, Ph. Spangenberg 1995-1996
- Het IJ en de IJpolder

Amsterdam-Noord

- Volewijkenlanden en Buiksloterham, de ruggegraat van Noord
- De geschiedenis van de Waterlandse tram
- Industrie Buiksloterham door Wim Huissen
- ENTOS door Wim Huissen
- ELTA door Wim Huisen
- Nederlandsche Scheepbouw Maatschappij door Ruud van der Sluis

Verkeersdoorbraken

- Damstraat-Paleisstraat 1865-1914
- Raadhuisstraat 1894-1897
- Vijzelstraat 1917-1935
- Weesperstraat 1959-1969; de Wibaut-as

Amsterdam en het water

- Amsterdams Waterstaat
- Raadselachtige waterwerken
- Sluizen, keringen en duikers in Amsterdam
- Donkeresluis
- 't IJ, van getijderekreek via waterwolf tot droogmakerij
- Van open havenfront tot Open Havenfront
- De geschiedenis van de Kostverlorenwetering en de overtoom
- Aanloop tot het Noordzeekanaal, Amsterdam op z'n smalst

Diversen

- Hoe komt de Mirakelbrug aan z'n naam?
- Remonstrantenkerk, de Rode Hoed
- Metamorfozes, wat stond hier vroeger ook alweer? Ria Scharn
- Sint Pietershal in de Nes
- Pakhuis Oostenburg, Fons Baede
- Nieuwe Doelenstraat, Robert Raat
- Regeringsjubileum Willem III in 1874, Paul Graalman
- * Ons Gouden Vondelpark, gedenkboek t.g.v. 50-jarig bestaan in 1914

Jaarboeken, enzovoort

- Index quizpagina's 2014 en later, met kleinere onderwerpen
- Jaarboek 2015, 50 opstellen over Amsterdamse items
- Jaarboek 2016, 11 opstellen, idem
- Jaarboek 2017, 6 opstellen, idem
- Jaarboek 2018, 8 opstellen, idem
- Jaarboek 2019, 8 opstellen, idem
- Jaarboek 2020, 8 opstellen, idem
- Jaarboek 2021, 8 opstellen, idem
- Jaarboek 2022, 8 opstellen, idem (komt herfst 2023)